

RAJATIEDON HANKINNAN ARKIPÄIVÄÄ — OSA II:
Metateoriasta formaaliksi teoriaksi

Jarkko Kari

Informaatiotutkimus
Esitelmä REGIS-seminaarissa
19.2.1998

SISÄLLYS

1	TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT.....	3
2	PERUSKÄSITTEET.....	5
3	METATEORIA: TOIMIJAN MERKITYKSELLISTÄMISPROSESSI.....	8
3.1	Tiedollinen toiminta prosessina.....	8
3.1.1	Prosessi	8
3.1.2	Tiedollisen toiminnan prosessiluonne	9
3.2	Sense-making -teoria metateoriana.....	10
3.2.1	Perusoletuksia	11
3.2.2	Tilanne-kuilu-käyttö	13
3.3	Toimijan näkökulma	15
3.3.1	... tiedolliseen toimintaan	15
3.3.2	... rajatietoon	17
4	FORMAALI TEORIA: TIEDOLLISEN TOIMINNAN MALLI.....	18
4.1	Formaali teoria.....	18
4.2	Tiedollisen toiminnan malli.....	19
4.2.1	Osat	19
4.2.2	Kokonaisuus	21
4.2.3	Arviointia	24
5	TUTKIMUSONGELMAT.....	25
	LÄHTEET.....	26

1 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

On ... selvää, ettei nykyisten massatiedotusvälineiden aikana ole juurikaan mahdollisuutta olla törmäämättä rajatietoon tavalla tai toisella.

(Tapani Kuningas 1996)¹

Niin sanotut “yliluonnolliset” tai “paranormaalit” kokemukset ovat paljon yleisempiä kuin tavallisesti kuvitellaan. Niitä pidetään harvinaisina ehkä siitä syystä, että ihmiset eivät uskalla puhua omista poikkeavista kokemuksistaan muille. (Jaakkola 1995, 48). Siitä, kuinka yleisiä tällaiset kokemukset tarkalleen ottaen ovat, ollaan montaa mieltä. Eräässä kyselytutkimuksessa saatiin tulokseksi, että yliluonnollisia kokemuksia on yhdellä ihmisellä kymmenestä (mt.). Jotkut taas väittävät, että lähes jokaisella ihmisellä on joskus kokemuksia, joita he pitävät yliluonnollisina (ks. Parker & Parker 1991, 8).

Kirjallisuuden perusteella vaikuttaa siltä, että kiinnostus ja usko paranormaaliiin on vähintään yhtä yleistä kuin sen kokeminen. Viimeisen parin vuosikymmenen aikana on voitu havaita, että kiinnostus yliluonnollisia ilmiöitä kohtaan on kasvanut voimakkaasti Amerikassa ja Euroopassa, siis myös Suomessa (Heino 1994, 5). Tänä päivänä kiinnostus ja usko paranormaaleihin ilmiöihin on huomattavan yleistä (Parsons 1992; Sparks ym. 1995, 9) — ehkä jopa yleisempää kuin koskaan aiemmin (ks. Griffon 1991, 6). Kuten edellä, luvut yliluonnolliseen uskovien osuudesta vaihtelevat, mutta useiden kyselytutkimusten perusteella voidaan sanoa, että selvästi yli puolet väestöstä uskoo paranormaalien ilmiöiden olemassaoloon (Blackmore 1990, 62). Paranormaalit uskomukset ovat universaaleja eli yleismaailmallisia, mikä viittaa siihen, että ne ovat ihmiselle hyvin tärkeitä (Schumaker 1987, 452).

Tuntuu luontevalta, että yliluonnollisten ilmiöiden kokeminen sekä niihin kohdistuva mielenkiinto ja usko olisivat omiaan synnyttämään ihmisissä tarvetta tietää niistä enemmän. Jälleen täytyy todeta, että rajatiedon tarpeista, hankinnasta ja käytöstä ei tiedetä paljoakaan. Jotakin silti kertoo Tapani Kuningaan erään kahden vuoden takaisen pääkirjoituksen otsikko “Tiedon tarve kasvaa” (Kuningas 1995b, 3). Tieteellisen tutkimuksen näkökulmasta rajatieto on kuin musta aukko: sen olemassaolosta ollaan tietoisia, mutta sitä joko väheksytään taikka sen sisälle ei uskalleta katsoa. Siksi paranormaalien ilmiöiden ja tiedollisen toiminnan — tai toisin sanottuna — rajatiedon ja jokapäiväisen elämän yhteyksistä ei vielä kukaan tiedetä juuri mitään. Vuonna 1996 kirjoittamani pro gradu, *Rajatiedon hankinnan arkipäivää — osa I* (Kari 1996), oli tietääkseni maailman ensimmäinen ja ilmeisesti edelleen ainoa tieteellinen tutkimus, joka tarkastelee rajatietoa tiedollisessa toiminnassa.

¹ Lähde: Kuningas 1996, 3. Tapani Kuningas on ollut Suomen laajalevikkisimmän rajatietoa käsittelevän aikakauslehden *Ultran* päätoimittajana alusta eli vuodesta 1975 alkaen.

Tuolloinen tutkimus kuitenkin onnistui lähinnä vain raapaisemaan ilmiön pintaa, joten lisätutkimuksen tarve on ilmeinen.

Tekeillä oleva lisensiaatintutkimukseni onkin jatkoa tekemälleni pro gradulle. Se tarkastelee yliluonnollisiin ilmiöihin liittyvää tiedollista toimintaa eli käytännössä rajatiedon tarpeita, hankintaa ja käyttöä asiasta kiinnostuneiden ihmisten kokemana tietyssä tilanteessa. Tutkimuksessa kiinnitetään huomiota toisaalta tiedollisen toiminnan osaprosesseihin ja näiden välisiin suhteisiin, sekä toisaalta tähän prosessiin kokonaisuutena, tapahtumien ketjuna. Tämän mahdollistaa tutkittavan ilmiön kiinnittäminen merkityksellistämisen (*sense-making*) viitekehykseen. Tutkimustani keskeisesti luonnehtivia piirteitä ovat yksilölähtöisyys, tilannekohtaisuus, prosessipohjaisuus ja kokonaisvaltaisuus. Vaikka rajatietoa tiedollisessa toiminnassa tarkastellaan tässä yliluonnolliseen uskovien näkökulmasta, *työssä ei oteta minkäänlaista kantaa paranormaalien ilmiöiden olemassaoloon.*

Lisensiaatintutkimukseni on kysymyksenasettelultaan varsin lähellä graduani, ja näiden kahden tutkimuksen onkin määrä täydentää toisiaan. Tutkielmani, joka oli kyselytutkimus, tarkoituksena oli kartoittaa rajatiedon tarpeiden ja hankinnan yleisiä piirteitä, kun taas tulevan lisensiaatintyön, joka perustuu haastatteluaineistoon, avulla toivon pääseväni ”pintaa syvemmälle” ja löytäväni tulkintamalleja gradun tuloksille. Aineiston keruumenetelmänä käytän puolistrukturoitua teemahaastattelua, ja analyysimenetelmänä tavanomaista sisällönanalyysiä, jotka mahdollistanevat tiedollisen toiminnan tarkastelemisen prosessina.

Tutkimukseni tuloksilla voi olla vaikutuksia sekä tiedonhankinnan teoriaan että käytännön elämään. Toivoakseni tutkimus auttaa kehittämään tiedonhankinnan *teoriaa* ensinnäkin niin, että tiedollinen toiminta voitaisiin käsitteellistää yksittäisen tapahtuman sijaan pikemminkin prosessin kaltaisena. Toinen teoreettinen elementti, jossa tutkimuksellani saattaisi olla jotakin annettavaa, on sen kokonaisvaltaisuus. Soisin, että tiedollista toimintaa tutkittaessa tarkasteltaisiin ei vain yhtä osaa koko prosessista, vaan koko ”kertomusta” — aina sen alkuvaiheista hamaan loppuun asti. Kokonaisvaltaisuus tarkoittaa myös sitä, että pelkkä tiedollisen toiminnan tarkastelu ei riitä. Olisi lisäksi saatava selville, miten tämä toiminta nivoutuu yhteen muun elämän kanssa. Kolmanneksi haluan yleisemmällä tasolla osoittaa, että yliluonnolliselle annettut merkitykset ovat mahdollisesti mielekkäämpi tutkimuskohde kuin itse yliluonnolliset ilmiöt, joiden empiirinen tutkimus ei ole juurikaan edistynyt.

Uskon, että tutkimukseni tuloksilla on seurauksia myös aivan *käytännön* tasolla. Ainakin tutkimukseni pitäisi auttaa itse kutakin ymmärtämään rajatietoa ja siihen liittyvää tiedollista

toimintaa syvällisemmin. Paranormaalista kiinnostuneille tutkimukseni voi olla siinä mielessä hyödyllinen, että tulokset saattavat helpottaa rajatiedon hankkimista. Tulokset tarjonnevat myös tiedonvälittäjille (tiedotusvälineille, kirjastoille ja informaatiopalveluille) jotakin uutta.

2 PERUSKÄSITTEET

Tilanpuutteen vuoksi määrittelen käyttämäni käsitteet mahdollisimman lyhyesti ja ytimekkäästi. Koska aikomukseni on esitellä käyttämiäni meta- ja formaalia teoriaa, yritän antaa käsitteille määritelmät, jotka olisivat mahdollisimman yleispäteviä. Käsittelen sense-making -teoriaan kuuluvat käsitteet erikseen luvussa 3.2 käydessäni läpi tutkimukseni metateoriaa.

Gradussa esittämäni käsiteanalyysin perusteella *informaatio* voidaan määritellä tulkitun todellisuuden jonkin osan kielelliseksi ja merkitykselliseksi esitykseksi, joka on yksilön tietoisuuden ulkopuolella (Kari 1996, 16; ks. Derr 1985, 490; Farradane 1980, 77; Fogl 1979, 21; Järvelin 1987, 21; Kando 1994, 22; Scarrott 1994, 89). Vastaavasti *tieto* on informaatiosta tulkitsemalla muodostettu konstruktio, joka on yksilön tietoisuudessa (Kari 1996, 21; ks. Derr 1985, 493; Järvelin 1987, 21; Kando 1994, 21, 22-23; King & Palmour 1981, 68; Littunen 1986, 56; Sarlund 1991, 14). Tiedon ei tarvitse olla totta tai totuudenmukaista (Derr 1985, 496; Järvelin 1987, 21), sillä usein “ihminen ei etsikään totuutta, vaan ratkaisua ongelmiinsa” (Raivio 1995, 3). Totuuden etsiminen on tietysti asia erikseen.

Paranormaali eli suomalaiselta nimeltään *yliluonnollinen ilmiö* yleensä määritellään oletetuksi ilmiöksi², joka on ristiriidassa toisaalta luonnonlakeina pitämiemme tieteellisten lakien — tai yleisemmin — tieteen kaikkein perustavimpien olettamusten ja periaatteiden — tai vieläkin yleisemmin — aikamme tieteellisen maailmankuvan — kanssa (ks. Alcock 1981, 3; Alcock 1991, 151; Björkhem & Johnson 1986, 18; Collins & Pinch 1979, 238; Kurtz 1985, 504) sekä toisaalta terveen järjen ja arkielämän odotusten kanssa (Kivinen 1989, 47; Kurtz 1985, 504; Schumaker 1987, 451; Tobacyk & Milford 1983, 1029). Laajasti ymmärrettynä paranormaaleja ilmiöitä ovat ne ilmiöt, joita tiede ei vielä tunne (Fagerström 1993, 54; Parker & Parker 1991, 8). Tiede ei kykene selittämään paranormaaleja ilmiöitä olemassaolevien tieteellisten käsitteiden, teorioiden tai lakien avulla (Eysenck & Sargent 1983, 9; Kivinen 1971, 18; Kivinen 1989, 47; Kurtz 1985, 505; Kurtz 1986, 361; Parker & Parker 1991, 8; Schumaker 1987, 451; Tobacyk & Milford 1983, 1029; Tuomela 1989, 263).

² “Oletettu ilmiö” merkitsee sitä, että paranormaalista ilmiötä määriteltäessä oletetaan, että tällainen ilmiö voi ainakin periaatteessa olla mahdollinen. Määrittely ei ota — eikä sen tarvitsekaan ottaa — kantaa siihen, onko niitä todellisuudessa olemassa vai ei.

Rajatiedon käsite on helppo määritellä kun tiedetään mitä “paranormaaleilla ilmiöillä” tarkoitetaan: rajatieto on tietoa paranormaaleista ilmiöistä ja niihin liittyvistä uskomuksista. Jos käsitettä “paranormaali ilmiö” ei tunneta, rajatiedon itsenäinen määritelmä kuuluisi näin: rajatieto on tieteellisen tiedon ulkopuolella olevaa tietoa ilmiöistä, joiden olemassaoloa tiede ei tunnusta tai ainakin pitää niiden olemassaoloa kiistanalaisena (ks. Castrén 1986, 6; Kuningas 1981, 3; Kuningas 1995a, 8). Rajatiedoksi voidaan mielestäni lukea myös tieto, joka koetaan saadun ylikuonnollisella tavalla.

Tarve on yksilön käsitys siitä, miten hän haluaa jonkin tietyn itseensä liittyvän asian olevan tulevaisuudessa (Wilson 1995, 2). Tällöin *tiedontarve* on yksilön käsitys siitä, mitä tietoa hän tarvitsee jonkin tarpeensa tyydyttämiseksi (Wilson 1977, 64) eli päämääränsä saavuttamiseksi. Tiedontarve ei ole tarve sinänsä, vaan muille tarpeille alisteinen (Belkin ym. 1982, 63; Itoga 1992, 341; Wilson 1981, 8). Tiedontarve voidaan ymmärtää kysymyksenä, johon yksilöllä ei ole vastausta omasta takaa valmiina (Perttula 1994, 40). Silloin tiedontarpeen synnyttänyt perustavampi tarve on kysymyksen aiheuttaja.

Tiedonhankinnan määrittelen tavoitteelliseksi prosessiksi, jossa yksilö yrittää löytää tietoa tiedonlähteistä tyydyttääkseen tiedontarpeensa (Krikelas 1983, 6; Savolainen 1990, 71; Wilson 1977, 36). Tiedonhankintaan voidaan lukea myös tiedon löytäminen sattumalta. Savolaisen mielestä tiedonhankinnan tarkoituksena on tavallisesti yksilön käsitysten muuttaminen. Käsitykset voivat tietenkin muuttua, vaikka yksilö ei tätä tavoittelisikaan. (Savolainen 1994, 103.) Jos tiedontarve on kysymys, tiedonhankintaa voidaan pitää vastauksen etsimisenä siihen.

Tiedonlähde on informaation tai tiedon fyysinen kantaja, josta yksilö saa tai olettaa saavansa tietoa, joka voi tyydyttää hänen tiedontarpeensa (Murtonen 1992, 47). “Tiedonlähde” ei ole objektiivinen määre, vaan yksilö itse määrittelee mikä on hänelle kulloinkin tiedonlähde ja mikä ei (Chen & Hernon 1982, 5-6). *Tiedonvälittäjä* on läheistä sukua tiedonlähteelle: tiedonvälittäjä on informaation tai tiedon fyysinen kantaja, joka ohjaa yksilön tai jonka yksilö olettaa ohjaavan hänet tiedonlähteen luo (Murtonen 1992, 47). Täten tiedonvälittäjän ja tiedonlähteen välinen suhde on viitteellinen: tiedonvälittäjä viittaa tiedonlähteeseen (Chen & Hernon 1982, 21). Tiedonlähteitä ja tiedonvälittäjiä kutsun yhteisnimityksellä *tiedonhankintakanavat*. Kysymys-vastaus metaforan kielellä yksilö voi saada vastauksen kysymykseensä silloin, kun hän on löytänyt jonkin tiedonlähteen ja omaksunut sen sisältämää tietoa.

Tiedon käyttö ei ole käsitteenä kovin täsmällisesti määritelty alamme kirjallisuudessa. Tyydyttävien määritelmien on peräisin Kimmo Tuomiselta ja Reijo Savolaiselta. Heidän mukaansa tiedon käyttö on

toimintaa, jossa on kaksi vaihetta: 1) tiedon konstruointi ja 2) konstruoidun tiedon hyödyntäminen (muussa) toiminnassa (Tuominen & Savolainen 1997, 81-82; ks. myös Ward 1983, 675). Tiedon käyttö on siis konstruktivistista ja funktionaalista, koska se suuntautuu toimintaan (Tuominen & Savolainen 1997, 82). On kuitenkin huomattava, että konstruointi tarkoittaa tässä yhteydessä ainakin omasta mielestäni oikeastaan tiedon rekonstruointia eli konstruointia jälkikäteen tai uudelleen. Tiedon alkuperäinen konstruointi tapahtuu tietoa hankittaessa, kun yksilö on yhteydessä informaatioon ensimmäisen kerran. Tietoa käytettäessä tälle tiedolle voidaan antaa uusia merkityksiä. Kaiken kaikkiaan tiedon käytöstä voidaan sanoa, että jos tarve on kysymyksen synnyttäjä, tiedon käyttöä on se, miten saatu vastaus vaikuttaa yksilön käsityksiin ja toimintaan sekä auttaa häntä näin saavuttamaan tavoitteitaan.

*Tiedollinen toiminta*³ -termi viittaa käsitteeseen, josta yleensä käytetään termiä “informaatiokäyttäytyminen” (*information behaviour*). Termi on peräisin Suvi Perttulan artikkelista (Perttula 1994), jossa hän ei kylläkään suoranaisesti määrittele tiedollista toimintaa, mutta josta voi päätellä sen tarkoittavan samaa kuin “informaatiokäyttäytyminen”. Reijo Savolainen viittaa samaan asiaan ilmaisulla “tiedollinen prosessi” (Savolainen 1994, 102). Selkeimmin tiedollisen toiminnan määrittelee Sanda Erdelez: tiedollinen toiminta⁴ on toimintaa, jossa yksilö on yhteydessä informaatioon tai tietoon fyysisesti tai käsitteellisesti (psykkisesti) (Erdelez 1997, 412-413). Tiedollinen toiminta on osa yksilön muuta toimintaa ja alisteista tälle (Belkin & Vickery 1985, 17; Vakkari 1997, 457). Tiedollinen toiminta on kokonaisvaltainen sateenvarjokäsite, joka sisältää kaikki edellä määritellyt prosessiluonteiset elementit: tiedontarpeen, tiedonhankinnan ja tiedon käytön (ks. Vakkari 1997, 460). “Tiedollinen toiminta” on mielestäni selvästi onnistuneempi ilmaisu kuin “informaatiokäyttäytyminen” kahdestakin syystä. Ensinnäkin “informaatio” viittaa vain tiedon ulkoiseen esitykseen, kun taas “tiedollinen” vihjaa, että yksilö myös merkityksellistää informaation itselleen tiedoksi. Toiseksi “käyttäytymisestä” tulee mieleen behaviorismi, eräs psykologian suuntaus, jossa tarkkaillaan vain yksilön ulkoista toimintaa ja tehdään tämän perusteella päätelmiä hänen sisäisestä todellisuudestaan. Lisäksi “käyttäytyminen” on jotenkin passiivisesti väritynyt termi: ikään kuin yksilö vain reagoisi ulkoa päin tuleviin ärsykkeisiin. “Toiminta” sen sijaan ei viittaa vain yksilön ulkoiseen toimintaan, vaan myös sisäiseen. Termi antaa myös mielikuvan aktiivisesta, tavoitteisiin pyrkivästä toimijasta.

Esteitä tiedollisessa toiminnassa on kyllä käsitelty tutkimusalamme kirjallisuudessa, mutta itse käsitettä ei ole lainkaan määritelty. Kirjallisuudesta löytämieni vihjeiden perusteella ja maalaisjärkeä käyttämällä määrittelen esteen yksilön havaitsemaksi tekijäksi, joka vaikeuttaa tiedollista toimintaa tai estää sen kokonaan. Esteitä ovat kaikki vaikeudet, jotka yksilö kohtaa missä tahansa tiedollisen

³ Englanninkielinen vastine voisi olla *information action*.

⁴ Erdelez käyttää tässä termiä “informaatiokäyttäytyminen”.

toimintansa vaiheessa.

3 METATEORIA: TOIMIJAN MERKITYKSELLISTÄMISPROSESSI

Ennen kuin ryhdyn tarkastelemaan tutkimukseni formaalia teoriaa, on paikallaan tehdä selväksi, millaisiin oletuksiin se perustuu. Tämä tarkoittaa käyttämäni metateorian esittelemistä. Pertti Vakkari ja Martti Kuokkanen tarkoittavat *metateorialla* tai *orientaatiostrategialla* tutkimuksen yleisiä ontologisia, epistemologisia ja käsitteellisiä oletuksia. Metateoria ei käsittele itse sosiaalisessa maailmassa tapahtuvia prosesseja, vaan pikemminkin tapoja ajatella näitä prosesseja. (Vakkari & Kuokkanen 1997, 498.) Metateoriassa on monenlaisia elementtejä, alkaen yleisistä “käsityksistä ihmisen ja yhteiskunnan luonteesta” ja yleisistä “metodologisista käsityksistä tieteellisen tutkimuksen luonteesta” päättyen “suhteellisen yksityiskohtaisiin käsityksiin siitä, miten tieteellistä työtä tehdään” (mt., 500). Metateorian kognitiivisena tehtävänä on tarjota suuntaviivoja varsinaisen teorian rakentamiseen. (mt., 498)

Metateorian konkreettisin muoto on *yksikköteoria*. Vakkarin ja Kuokkasen mukaan se on joukko käsitteitä ja niiden välisiä suhteita, joka selittää tiettyjä sosiaalisia ilmiöitä. Toisin kuin metateoria (ja myöhemmin käsiteltävä formaali teoria), yksikköteoria on empiirisesti testattavissa. (mt., 498.)

3.1 Tiedollinen toiminta prosessina

Brenda Dervin on tähdentänyt, että tiedollisen toiminnan tutkimuksessa tulisi entiteettien⁵ (informaation/tiedon) sijaan keskittyä prosessien (informoimisen) tarkastelemiseen (Tuominen 1995, 18). “Prosessiolosuhteita kannattaa tutkia, koska silloin nähdään, miten ihmiset etenevät tilanteesta toiseen, miten he arvioivat tilanteet ja miten tilanteet syntyvät ja muuttuvat” (Perttula 1994, 39).

3.1.1 Prosessi

Jaana Venkula määrittelee prosessin näin: “Prosessi on tarkoitushakuisten toimintojen sarja, joka etenee ajassa ja koostuu monista osaprosesseista” (Perttula 1994, 39). Hän näkee prosessissa seuraavanlaisia piirteitä:

Prosessille voidaan etukäteen määritellä ... päämäärä, johon prosessin avulla pyritään. ... Prosessin kuluessa pitää havaita jokin muutos. Kukin prosessin vaihe synnyttää taidollista ja sisällöllistä ainesta, joka automaattisesti vaikuttaa prosessin myöhempisiin ja muihin prosesseihin: yhden prosessin tietokertymä

⁵ Entiteetti on “olio, ilmiö, itsenäinen kokonaisuus” (Nurmi ym. 1996, 84).

on toisen prosessin lähtökohta. (mt.)

Prosessin eräs keskeinen ominaisuus on dynaamisuus, koska päämäärään pyrkivä toiminta tähtää muutokseen. Toisaalta on muistettava, että prosessiin kuuluva toiminta vaikuttaa usein satunnaiselta, koska toimija ei aina tiedä, mitä hänen tulisi seuraavaksi tehdä. (mt., 41). Prosessilla on kuitenkin aina alkunsa ja loppunsa. Perttulan mukaan “prosessi alkaa siitä hetkestä, joka aktivoi tarkoitushakuisen toiminnan”. Käytännössä tämän laukaisuhetken tarkassa määrittämisessä saattaa olla vaikeuksia, etenkin jos toiminta lähtee liikkeelle yksilön sisäisestä virikkeestä eikä ulkoisista tekijöistä. “Prosessi loppuu, kun toiminnan tarkoitusta tai tavoitteita on saavutettu riittävästi, toisin sanoen kun prosessin laukaissut pyrkimys syystä tai toisesta passivoituu. ... Prosessin alun ja lopun väliin jää sarja toimintoja, joilla on ajallinen järjestys.” (mt., 40).

Prosesseja tutkittaessa huomio kohdistuu tilojen ja entiteettien sijasta prosesseihin sekä toimintastrategioihin ja -taktiikoihin (ks. Dervin 1992, 65). Toisin sanoen tämä tarkoittanee sitä, että tutkimuksessa ei tulisi tarkastella tiloja ja entiteettejä sinänsä, vaan pikemminkin sitä, mitä näiden välillä tapahtuu ja miksi.

3.1.2 Tiedollisen toiminnan prosessiluonne

Vincent Waldron ja Brenda Dervin näkevät (tiedollisen) prosessin “toiminnan merkityksellistämisenä” (making sense), jolla yksilö pyrkii muodostamaan kokonaiskuvan “jatkuvasti muuttuvasta maailmasta” (Perttula 1994, 39). Tämä merkityksellistäminen on sosiaalinen ja vuorovaikutteinen prosessi (Talja 1997, 71).

Carol Kuhlthaun ajattelussa puolestaan

prosessi on merkityksen muodostamista, johon liittyy epävarmuutta. Toisin sanoen prosessi koetaan ajatusten ja tunteiden jatkumona, jossa yksilö pyrkii “aktiivisesti ymmärtämään ajan mittaan vastaan tullutta [tietoa]/⁶ informaatiota ja antamaan sille merkityksiä osana ajatusrakennelmien konstruointia”. Prosessi kuvaa siirtymistä epäselvyydestä selkeyteen, epävarmuudesta ymmärtämiseen. (Perttula 1994, 39)

Pertti Vakkari arvelee, että tiedollinen toiminta käsitetään yhä enenevässä määrin prosessiksi, joka alkaa tiedontarpeesta ja päättyy tiedon käyttöön, ja joka on osa jotakin laajempaa prosessia (Vakkari 1997, 463). Hän ei kuitenkaan kerro mikä tämä laajempi prosessi on. Tällainen voisi olla ongelman ratkaiseminen, jonkin asian muuttaminen tai tiedon kartuttaminen jostakin kiinnostuksen kohteena olevasta aiheesta. Ehkäpä yleisnimitys näille voisi olla Reijo Savolaisen käyttöön ottama “elämänhallinta” (ks. Savolainen 1993a; Savolainen 1995a; Savolainen 1995b) tai toisaalta Brenda Dervinin vakiinnuttama “merkityksellistäminen” (“sense-making”) (ks. esim. Dervin 1983; Dervin

⁶ Lisäys on Perttulan oma.

1989; Dervin 1992; Dervin ym. 1982). Jos tiedollista toimintaa halutaan todella ymmärtää, Vakkarin ehdottama tiedontarpeiden, -hankinnan ja käytön tutkiminen ei kuitenkaan riitä, vaan on myös otettava huomioon toiminnan konteksti. Voidaan jopa väittää, että jos tiedollinen toiminta ymmärretään prosessina, sitä on vaikea tutkia irrallaan kontekstistaan (Rouse & Rouse 1984, 129). Sense-making -teoriassa ja siis myös omassa tutkimuksessani kontekstina on tilanne. Palaan asiaan luvussa 3.2.2.

Koska toiminnan syy ja motiivi on aina edessä päin, tavallisesti jokin päämäärä synnyttää tiedollisen toiminnan (Perttula 1994, 40). Toisaalta tiedollinen toiminta on indeterministinen (eli vain osaksi kausaalinen) prosessi. Tällainen prosessi koostuu peräkkäisistä tapahtumista, joiden esiintyminen ei kuitenkaan ole välttämätön seuraus niitä edeltäneistä tapahtumista. (Wildemuth 1990, 329). Niinpä tiedollinen toiminta voi saada alkunsa esimerkiksi kiinnostavan informaation huomaamisesta sattumalta. Tiedollinen toiminta ei siis välttämättä noudata idealisoitua, loogista kaavaa tiedontarpeen havaitsemisesta tiedonhankinnan kautta tiedon käyttöön (Solomon 1997c, 1136).

Tiedollinen toiminta on monessa suhteessa dynaaminen prosessi, kuten prosessit yleensäkin. Prosessin kuluessa tiedontarpeet, tiedonhankintamenetelmät, tiedon valintakriteerit sekä saatu tietokin ja sen käyttökelpoisuus muuttuvat (Rouse & Rouse 1984, 130, 135). Samaa tietoa voi käyttää eri tavoin toiminnan eri vaiheissa (Perttula 1994, 41). Voi käydä jopa niinkin, että koko tiedollisen toiminnan päämäärät vaihtuvat prosessin aikana (mt., 44). Tämä taas voi olla seurausta siitä, että prosessin myötä yksilön käsitys ongelmastaan (tai muusta toimintansa synnyttäjistä) muuttuu (Erdelez 1997, 418).

3.2 Sense-making -teoria metateorianana

Sense-making- eli merkityksellistämisteoria on alun alkaen yhdysvaltalaisen viestintätutkija Brenda Dervinin luomus, jota on kehitetty vuodesta 1972 saakka. Teoriaa kehitettäessä pyrkimyksenä on ollut tarjota vaihtoehtoisia lähestymistapoja tiedon ja informaatiojärjestelmien käytön tutkimiseen. (Dervin 1992, 61.) Sense-making -tutkimusta ei tehdä vain informaatiotutkimuksessa, vaan sitä on tehty monilla muillakin aloilla (Tuominen 1992a, 33). Tämä johtuu siitä, että teoria on monitieteinen: siinä on elementtejä ainakin viestintätutkimuksesta, kognitiotieteestä, sosiologiasta ja informaatiotutkimuksesta (Savolainen 1993b, 26). Sense-making -teorian juuret ovat kuitenkin vahvimmin amerikkalaisessa viestintätutkimuksessa (mt., 15; Tuominen 1992a, 33). Teorian filosofisena perustana on konstruktivismi (Savolainen 1993b, 16).

Termiä “sense-making” on käytetty monessa eri merkityksessä. Sillä on viitattu joukkoon olettamuksia ja väittämiä, teoriaan, joukkoon menetelmiä, metodologiaan ja joukkoon tutkimustuloksia. Laajasti käsitettynä sense-making on kaikkea tätä. Ennen kaikkea se on kuitenkin “joukko metateoreettisia oletuksia ja väitteitä tiedon luonteesta, tiedon inhimillisen käytön luonteesta ja inhimillisen viestinnän luonteesta”. Toisaalta termi “sense-making” viittaa olennaiselta osaltaan “yhtenäiseen joukkoon teoreettisesti johdettuja menetelmiä”. (Dervin 1992, 61-62) Sense-making -lähestymistavan käyttäminen on kokonaisvaltainen prosessi, sillä sitä sovelletaan läpi koko tutkimuksen, tutkimuskysymysten muodostamisesta aina tulosten analyysiin saakka (mt., 70).

Sense-making -konseptio ei ole suinkaan lopullisessa muodossaan, vaan sen teoriaa ja metodologiaa kehitetään edelleen (Tuominen 1992a, 33). Savolainen on sitä mieltä, että “kyse ei siis ole valmiista teoriasta, johon sisältyisi aksiomaattinen käsitesysteemi ja jonka väitteet olisivat saaneet vahvaa empiiristä tukea, vaan ehkä pikemminkin tutkimusohjelmasta, joka pitää sisällään lupaavavan [sic!] teoreettisen viitekehyksen, jota soveltamalla on saatu aikaiseksi monia mielenkiintoisia ideoita ja hypoteeseja” (mt.). Toisaalla Savolainen kuitenkin myöntää, että vaikka sense-making -teoria onkin tutkimusohjelmamainen luonteeltaan, sillä on riittävän yksityiskohtainen käsitteellinen perusta, jota myös empiria tukee (Savolainen 1993b, 15; Savolainen 1995b, 261).

Sense-making -tutkimuksen tarkoituksena on ymmärtää miten tiedollinen toiminta luo merkitystä (Solomon 1997c, 1137) ja miten ihmiset ylipäättensä merkityksellistävät jokapäiväisiä kokemuksiaan (Dervin 1992, 61, 62, 67). Sense-making -metodologian avulla voidaan tutkia kaikkia tilanteita, joissa tapahtuu viestintää (mt., 68).

3.2.1 Perusoletuksia

Sense-making -teorian kaikkein perustavanlaatuisin ajatus on oletus *epäjatkuvuudesta*, jonka ajatellaan olevan todellisuuden — varsinkin inhimillisen todellisuuden — eräs perusominaisuus (mt., 62; vrt. Savolainen 1993b, 16). Epäjatkuvuutta edustaa jokin ihmisen kohtaama ongelma, tai ainakin epäjatkuvuus voi aiheuttaa ihmiselle ongelmia (Savolainen 1993b, 17). Dervinin mukaan epäjatkuvuutta tai kiuluja on kaikessa olemisessä: entiteettien (elävien tai elottomien) välillä, aikojen välillä ja paikkojen välillä (Dervin 1992, 62). Epäjatkuvuuden olemassaolo johtuu siitä, että kaikki asiat eivät ole todellisuudessa yhteydessä toisiinsa, ja siitä, että asiat muuttuvat koko ajan (Dervin 1983, 4). Ihmisen eräs tehtävä on epäjatkuvuuksien jatkuvaksi tekeminen ainakin väliaikaisesti. Voidaan sanoa, että “epäjatkuvuuksien ylittäminen on luonnollinen ja toistuva asia inhimillisessä elämässä”. (Savolainen 1993b, 16.)

Toinen perusajatus, *merkityksellistäminen*, tarkoittaa laajimmillaan sisäistä tai ulkoista käyttäytymistä⁷, “joka sallii yksilön rakentaa ja suunnitella liikkumisensa läpi aika-avaruuden” (Dervin 1983, 3). Waldron ja Dervin selittävät, että

[merkityksellistämisen] alaan lukeutuu kaikki toiminta, joka edesauttaa yksilön selviytymistä vaihtuvissa toimintaympäristöissä ja tilanteissa. Tätä toimintaa on etenkin sellaisten yksilön kannalta mielekkäiden merkitysrakenteiden luominen, joiden avulla jostakin syystä keskeytynyttä liikkumista ajassa ja tilassa on mahdollista jatkaa. (Tuominen 1994, 65)

Merkityksellistäminen liittyy todellisuuden epäjatkuvuuteen siten, että merkityksellistäminen on juuri merkitysten tai ikään kuin siltojen rakentamista epäjatkuvuuksien tai kuilujen ylitse (Savolainen 1993b, 16). Tärkeä aspekti merkityksellistämässä onkin yksilön pyrkimys ymmärtää ongelmiaan, jotka saavat hänet etsimään merkityksiä (Solomon 1997a, 1098). Vaikka ihmisen ei tarvitsekaan ymmärtää aina ja kaikkea (Wilson 1997, 41), voidaan silti väittää, että merkityksellistäminen on keino selvittää elämästä (Solomon 1997c, 1136).

Teoria olettaa, että merkityksellistäminen on tilannesidonnaista toimintaa, sillä merkitykset riippuvat ajasta ja paikasta (Dervin 1983, 7). Tilanteet muuttuvat, ja jokaisen muutoksen myötä yksilön tarvitsee ymmärtää tilanteensa uudella tavalla (Dervin 1989, 227). Koska merkityksellistämistä ajatellaan määrittävän muuttuvat tilanneolosuhteet, Dervin luonnollisesti otaksuu, että merkitysten rakentamista voidaan ennustaa paremmin muuttuvilla tilanteilla kuin yksilön pysyvillä ominaisuuksilla. (Dervin 1983, 6; Dervin 1989, 226.) Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö merkityksellistämässä olisi mukana myös ajasta ja paikasta suhteellisen riippumattomia tekijöitä (Dervin 1989, 226; Dervin 1992, 66).

Merkityksellistäminen ei ole mikään kertaluonteinen ja muuttumaton ilmiö, vaan prosessi, jossa merkitys kehittyy ja kehkeytyy aika-avaruudessa. Merkitys muuttuu kun maailma muuttuu. (Solomon 1997b, 1125.) Merkityksellistämistä kuvataan tavallisesti askelmetaforan avulla:

Askelmetafora havainnollistaa toiminnan ajallista etenemistä, sillä toimijan “kuvitellaan” ottavan uutta askelta kontekstista toiseen joka hetki. Perättäiset askeleet muodostavat aikajanan (time-line), joka ajallisesti rajoitettuna toimintojen sarjana muodostaa operationaalisen kuvauksen merkityksellistämisprosessista. (Perttula 1994, 43)

Merkityksellistämisteoria “kohdistuu siihen, miten yksilöt käyttävät toisten havaintoja kuten myös omia havaintojaan rakentamaan todellisuuskuvansa, ja [miten he] käyttävät tätä kuvaa ohjaamaan käyttäytymistään”. Teoria ei ole kiinnostunut siitä, “miten viestit liikuttavat ihmisiä, vaan siitä, miten ihmiset liikkuvat antaakseen viesteille merkityksiä”. (Dervin 1983, 6-7.)

⁷ Parempi termi olisi tässäkin “toiminta”.

Sense-making -teorian mukaan tiedollinen toiminta kuuluu osana “elämän merkityksellistämiseen” (Perttula 1994, 43; ks. myös Solomon 1997c, 1136, 1137). Merkityksellistämisenä “näyttääkin olevan kyse ennen muuta siitä prosessista, jonka välityksellä yksilö tekee itselleen selväksi kognitiivisia aukkoja vastaavat ongelmat ja koettaa löytää niihin käyviä ratkaisuja joko oman pohdiskelun ja/tai ulkopuolisten tiedonlähteiden avulla” (Savolainen 1990, 80). Tieto ymmärretään sense-making -teoriassa yksinkertaisesti merkitykseksi, jonka yksilö on rakentanut tietyllä hetkellä aika-avaruudessa (Dervin 1983, 5; Dervin 1992, 63). Ihmisestä oletetaan, että hän on “perusluonteeltaan aktiivinen ja merkityksiä konstruoiva olento, jonka käsissä informaatio muuttuu “tiilestä saveksi”, jota hän muovailee ja soveltaa omiin tarkoituksiinsa nähden mielekkäällä tavalla” (Tuominen 1992b, 113).

Tiedonhankinta ja käyttö ovat olennaisia toimintoja merkityksellistämiseen ja kaikelle viestinnälle (Dervin 1983, 3). Tiedollista toimintaa ei sense-making -teoriassa pidetä lähettämisen-vastaanottamisen toimintana kuten perinteisesti, vaan konstruktivisena prosessina — “henkilökohtaisena merkityksen luomisena” (Dervin 1983, 5; ks. myös Savolainen 1995b, 261). Tiedonhankinnan yleinen motiivi on tällöin tarve merkityksellistää maailmaa yleensä tai jonkin tietyn asian suhteen (Wilson 1997, 41).

3.2.2 Tilanne-kuilu-käyttö

Sense-making -teorian ytimessä on käsitys yksilön jatkuvasta liikkeestä aika-avaruudessa (Dervin 1983, 7). Dervin itse ilmaisee teorian perusdynamikan metaforisella tasolla näin:

Oleta ihminen ottamassa askelia läpi kokemusten: joka hetki uusi askel. Askel saattaa olla aiemman käyttäytymisen toistoa, mutta se on aina teoreettisesti uusi askel, koska se tapahtuu uudessa hetkessä aika-avaruudessa. Oleta hetken epäjatkuvuus, jossa askelten ottaminen pysähtyy. Kohdistu huomiosi yksilöön tänä epäjatkuvuuden hetkenä, tässä pysähdyksessä joka ei salli yksilön omasta mielestään liikkuvan eteenpäin rakentamatta uutta tai muuttunutta merkitystä. Määritä kuinka yksilö tulkitsee ja rakentaa sillan tämän hetken yli: mitä strategiaa hän käytti määrittääkseen tilanteen joka oli kuilu; miten hän käsitteellisesti epäjatkuvuuden kuiluna ja sillan tämän yli; miten hän liikkui taktisesti rakentaakseen sillan kuilun ylitse; miten hän jatkoi matkaa ylitettyään sillan. (Dervin 1992, 68-69)

Merkityksenantoprosessissa on kolme komponenttia tai vaihetta, joihin huomio ensisijaisesti kiinnittyy: 1) tapa jolla yksilön liikkuminen pysähtyy (tilanneolosuhteet), 2) kuilu jonka ylitse yksilön pitää rakentaa silta pysyäkseen liikkeessä (tiedontarve) ja 3) tapa jolla yksilö arvioi menestystään sillan rakentamisessa kuilun yli (tiedon käyttö) (Dervin 1983, 7). Nämä edustavat sense-making -teorian kolmea perusmetaforaa — tilannetta, kuilua ja (tiedon) käyttöä (Dervin 1983, 14; Perttula 1994, 43) — joita usein havainnollistetaan graafisesti kehämäisenä kolmiona (ks. esim.

Dervin 1992, 69). Niiden avulla kuvataan tiedontarpeita, -hankintaa ja käyttöä merkityksellistämisen prosessina (Savolainen 1995b, 261).

Dervin määrittelee *tilanteen (situation)* yleisellä tasolla “epistemologiseksi aika-avaruuden kontekstiksi”, jonka yksilö erottaa mielekkäällä tavalla “muista epistemologisista konteksteista” (Halpern & Nilan 1988, 170). Yksinkertaisemmin ilmaistuna tilanne on siis piste aika-avaruudessa (Perttula 1994, 43). Sense-making -teoria tarkoittaa määritelmää niin, että tilanne käsitetään sellaisena aika-avaruuden kontekstina, jossa rakennetaan merkityksiä (Dervin 1983, 9). Tällaisessa tilanteessa yksilö “tulee tietoiseksi aikaisemman tilannemäärittelynsä riittämättömyydestä” (Savolainen 1995b, 261). Kun “rutiiniajattelu ei enää toimi”, kuvannollisesti ilmaistuna yksilön “liike pysähtyy” (Savolainen 1993b, 17). Tilanteessa yksilöllä voi olla jokin päämäärä, mutta tämä ei ole välttämätöntä (Dervin 1992, 70). Tämä mahdollinen päämäärä ilmenee yksilöllä tarpeena, johon puolestaan kuilu ja tiedontarve liittyvät. Tilanne on keskeinen käsite siitä syystä, että merkityksellistämistä ja täten myös tiedollista toimintaa pidetään tilanneolosuhteista riippuvaisena (Dervin 1983, 9; Dervin 1992, 66; Perttula 1994, 41). Tiedollisen toiminnan tuloksellisuutta ei voida arvioida jos yksilön tilannetta ei tunneta (Belkin & Vickery 1985, 12).

Sense-making -teorian käsite *kuilu (gap)* tarkoittaa “tilanteen epäselvää aspektia, jota henkilö tuntee tarvitsevansa selventää kyetäkseen jatkamaan liikkumista suuntaan, jota yksilö pitää rakentavana tai toivottavana” (Halpern & Nilan 1988, 170). Kuilu viittaa samaan asiaan kuin edellä puheena ollut epäjatkuvuuden käsite (ks. Dervin 1992, 66). Usein kuilu ymmärretään konkreettisemmin kysymyksiksi, joita yksilö esittää mielessään tiettyssä tilanteessa. Itse asiassa käsite “kuilu” merkitsee pohjimmiltaan samaa kuin käsite *tiedontarve*. (Dervin 1983, 9, 62; Dervin 1989, 225; Dervin ym. 1982, 428; Perttula 1994, 43; Savolainen 1995b, 261; vrt. Dervin ym. 1982, 429.) Kuilu on yksilön itsensä määrittelemä, ja päästäkseen kuilun yli hän myös rakentaa itse sillan sen ylitse (Dervin 1992, 66). Sillan rakentaminen ei yleensä ole yksilölle tavoite sinänsä, vaan pikemminkin keino päästä jatkamaan matkaa kohti päämäärää (Tuominen 1992a, 35; Tuominen 1992b, 114). Koska kuilu edustaa “kognitiivista aukkoa” yksilön tietämyksessä (Perttula 1994, 43), myös tarvittava silta on kognitiivinen (ks. Dervin ym. 1982, 429). Sillan pala palalta rakentaminen on mitäpä muuta kuin *tiedonhankintaa* (Savolainen 1995b, 261; Tuominen 1994, 71). Sense-making -teoria väittää, että tiedonhankintaa ja käyttöä sekä näiden menestyksellisyttä voidaan ennustaa kuilun eli tiedontarpeen pohjalta (ks. Dervin 1992, 66, 82; Dervin ym. 1982, 427): yksilö määrittelee itselleen tietynlaisen kuilun, kehittää strategian kohdatakseen kuilun ja toteuttaa strategiansa tietyllä taktiikalla (Dervin 1992, 82).

Tiedon *käyttö (use)* viittaa sense-making -teoriassa kuilun ylittämiseen tähtäävän

merkityksellistämisen prosessin tuloksiin (Halpern & Nilan 1988, 170). Tavallisesti näillä tuloksilla tarkoitetaan sitä, mitä hyötyä tai haittaa merkityksellistetyistä tiedoista on yksilölle (Dervin 1983, 9; Perttula 1994, 43). Toisesta näkökulmasta katsottuna käyttö-ulottuvuus merkitsee mielestäni myös sitä, miten tiedon käyttäminen muuttaa joko itse tilannetta/kuilua tai yksilön käsitystä kyseisestä tilanteesta/kuilusta (vrt. Savolainen 1995b, 261).

Kokonaisuutena katsottuna tilanne, kuilu ja käyttö muodostavat merkityksellistämisen prosessin, jossa *tilanne* toimii prosessin kontekstina, *kuilu* heijastaa sitä minkä yksilö haluaa merkityksellistää, *sillan rakentaminen* edustaa itse merkityksellistämistä ja *käyttö* kuvaa merkityksellistämisen seurauksia (vrt. Tuominen 1996, 13). Tiedollisen toiminnan näkökulmasta tilanne-kuilu-käyttö -kolmiomallin oletetaan toimivan siten, että yksilöllä on tiettyssä tilanteessa (*tilanne*) tiedontarve (*kuilu*), ja hän arvioi tietoa sen mukaan, mihin tarkoitukseen hän voi sitä käyttää (*käyttö*) (Dervin 1983, 10). Sense-making -teorian mukaan yksi kierros tilanne-kuilu-käyttö -prosessissa edustaa yhtä askelta ihmisen elämässä (Perttula 1994, 43), ja jokainen uusi askel on potentiaalisesti merkityksellistämisen hetki (Dervin 1992, 69). Toisin sanoen tiettyssä tilanteessa tapahtuva tiedollinen toiminta on itsessään paitsi prosessi, myös osa läpi yksilön koko elämän jatkuvaa suurta tiedollisen toiminnan prosessia. Olivatpa nämä osaprosessit kulloinkin sitten peräkkäisiä tai rinnakkaisia, kuhunkin tiedollisen toiminnan instanssiin vaikuttaa ainakin potentiaalisesti kaikki aikaisemmin tapahtunut tiedollinen toiminta, jossa yksilö on ollut mukana.

3.3 Toimijan näkökulma ...

3.3.1 ... tiedolliseen toimintaan

Merkityksellistämisteoriassa yksilön tiedollista toimintaa tarkastellaan luonnollisesti yksilön näkökulmasta ja tämän ehdoilla (Dervin 1983, 8; Dervin 1992, 70). Tiedonhankintaa ja käyttöä ei kuitenkaan selitetä yksilöllisillä ominaisuuksilla kuten luonteenpiirteillä tai demografisilla faktoilla, vaan kontekstuaalisilla tekijöillä kuten tilanteella ja kuilulla (Savolainen 1995b, 261; Talja 1997, 74; Tuominen 1992b, 118). Sense-making -teoriaa varsinkin aikaisemmin voimakkaasti luonnehtinutta yksilökeskeisyyttä ja kognitiivisuutta⁸ (vastakohtana sosiaalisuudelle ja diskursiivisuudelle⁹) on kritisoitu (ks. esim. Tuominen 1994, 67) siitä, että se sulkeistaa viestinnän sosiaalisuuden ja merkityksellistämiseen vaikuttavat rakenteelliset tekijät:

Tiedon hankintaa määrittävien kontekstuaalisten tekijöiden huomioonottaminen ei muuta miksiäkään sitä, että "sense-making" -lähestymistapa pohjautuu lähinnä yksilöpsykologisten tekijöiden tarkasteluun. On kuitenkin kysyttävä, eikö "sense-making" in prosessi toteudu myös kommunikatiivisesti, ts. ihmisten vuorovaikutuksen

⁸ Kognitiivinen tarkoittaa "tajunnan sisältöön liittyvää" (Nurmi ym. 1996, 194).

⁹ Diskursiivinen merkitsee "keskustelun muodossa tapahtuvaa" (Nykytieto 1984, 67).

kantamana merkityksenantoprosessina? (Savolainen 1990, 80)

Myös tiedonhankintaa määrittävät rakenteelliset (yhteisölliset) tekijät jäävät liian vähälle huomiolle: koska sense-making -analyysi keskittyy ongelmatilannetta ratkaisevaan yksilöön, toiminnan merkityksellistämisen sosiaalinen konteksti jää helposti taka-alalle. (Savolainen 1993a, 12)

Saamaansa kritiikkiin Dervin tuntuu vastaavan sanomalla, että merkityksellistäminen on yksilöllistä, koska yksittäiset ihmiset ovat toimijoina viestinnässä, jossa merkityksiä luodaan. Toisaalta se on myös sosiaalista, koska ihmiset elävät sosiaalisissa rakenteissa ja itse asiassa ovat näiden ruumiillistumia. He vain ovat vaihtelevassa määrin tietoisia näistä rakenteista. (Dervin 1983, 8; Dervin 1992, 81.) Dervinin mielestä ulkoisilla rakenteilla on vain vähän suoraa vaikutusta tiedolliseen toimintaan, sillä “yksilön suhde näihin ulkoisiin olosuhteisiin [on] aina itse luotu konstruktio” (Perttula 1993, 16).

Mielestäni Dervin on oikeassa ottaessaan lähtökohdaksi yksilön, sillä parempaa näkökulmaa yksilön tiedollisen toiminnan tutkimiseen ei yksinkertaisesti ole. Voisi jopa kysyä, onko olemassa *mitään* muuta mielekästä tapaa tarkastella tiedollisia prosesseja kuin lähtien liikkeelle yksilöstä. Kognitiivisen paradigman vaihtoehdoksi on viime vuosina alettu tarjota diskurssianalyttista tutkimusotetta, jota edustavat mm. Sanna Talja (Talja 1995; Talja 1997) ja Kimmo Tuominen (Tuominen 1996; Tuominen & Savolainen 1997). Tämä lupaavalta vaikuttava uusi tutkimussuuntaus ei valitettavasti vain ole varteenotettava *vaihtoehto* kognitiiviselle näkökulmalle, vaikka sen perustajat niin luulottelevatkin.

Diskurssianalyttinen lähestymistapa ei voi nykyisellään korvata yksilökeskeistä tutkimusotetta, koska se tutkii vain tiedon käyttöä ja tuottamista. Sen tutkimuskohde on informaatio, siis tiedon ulkoinen esitys, ja sitä kiinnostaa vain se, mitä tapahtuu ihmisten välillä, ei se, mitä tapahtuu ihmisessä. Kyseinen lähestymistapa jättää suurimman osan tiedollisesta toiminnasta — tiedontarpeet ja tiedonhankinnan — huomiotta. Se ei myöskään ole kiinnostunut ihmisestä itsestään, vaikka tiedollinen toiminta — ja toiminta yleensäkin — lähtee liikkeelle juuri toimijoista, siis ihmisistä, ja palautuu heihin. Voidaan perustellusti kysyä, onko diskurssianalyysiä hyödyntävällä tai diskursiivisiin muodostelmiin kohdistuvalla tutkimuksella paljoakaan annettavaa ihmiselle, joka etsii maailmasta henkilökohtaisia merkityksiä?

Diskurssianalyttisen suuntauksen kiinnostuksen kohteet ovat jossakin aivan muualla kuin kognitiivisen lähestymistavan. Ne kyllä leikkaavat tiedon käytön kohdalla, mutta siinä missä yksilölähtöinen paradigma on pääasiassa kiinnostunut siitä, mitä tapahtuu ennen tiedon käyttöä, diskursiivinen paradigma on kiinnostunut lähinnä siitä, mitä tapahtuu tietoa käytettäessä ja/tai sen jälkeen. Kognitiivisen käsitystavan polttopisteessä on yksilö, diskursiivisen polttopisteessä

informaatio ja tieto. Niillä on täten eri sovellutusalueet.

Yleensäkin eri metateorioiden tai paradigmojen väliset kiistat ovat suhteellisen hedelmättömiä, koska tällaiset orientaatiostrategiat ovat jossain määrin arvolatautuneita ja jopa normatiivisia. Metateorian valinta ilmentää tai ainakin sen tulisi aina ilmentää sitä, mistä asioista tutkija on kiinnostunut, ja mistä näkökulmasta hän haluaa niitä tutkia. Ei ole olemassa teoriaa, joka voisi sisällyttää itseensä todellisuuden kaikki aspektit kaikista näkökulmista. Niinpä tutkijan oikeutena ja velvollisuutena on tehdä valintoja, tiedostaen teoriansa vahvuudet ja heikkoudet.

3.3.2 ... rajatietoon

Yksilölähtöisyydellä on seuraamuksia paitsi tiedollisen toiminnan, myös paranormaalien ilmiöiden ja rajatiedon käsitteellistämiseksi. Yksilön näkökulma sulkee kokonaan pois mahdollisuuden käsitteellistää rajatieto ja yliluonnolliset ilmiöt järjestelmäkokeskeisestä näkökulmasta, josta näitä ilmiöitä on yleensä tieteellisessä tutkimuksessa analysoitu. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että yliluonnolliset ilmiöt ja käsitykset niistä on tavallisesti yritetty riisua salaperäisestä olemuksestaan ja tehdä ne luonnollisella tavalla selitettävissä oleviksi, sen sijaan että niiden luonnetta yritettäisiin ymmärtää (Koukku 1995, 2). Toisin sanoen ei ole juurikaan tarkasteltu käsityksiä ja kokemuksia yliluonnollisesta tutkittavien omasta diskurssista käsin, vaan tieteen diskurssista käsin, mikä mielestäni tuottaa suurimmaksi osaksi vähämerkityksistä tutkimustietoa selittämättömistä asioista.

Rajatietoon liittyviä asioita on syytä tutkia nimenomaan kokijan näkökulmasta, jos halutaan todella ymmärtää tutkittavia ilmiöitä. Tällaista lähestymistapaa voidaan nimittää fenomenologiseksi näkökulmaksi. Tämä on lähestymistapa, jossa uskomusjärjestelmiä tarkastellaan niiden omista lähtökohdista käsin, eikä yritetä pelkistää niitä tieteellisen maailmankuvan mukaiseksi (Caird & Law 1982, 153). Tutkijan ei kuitenkaan pidä sortua herkkäuskoisuuteen siinä mielessä, että pitää kaikkea tutkittavien kertomaa ehdottomasti totena, varsinkin kun on kyseessä rajatiedon tutkimus. Tutkijan pitäisi saavuttaa jonkinlainen neutraali tasapaino näiden kahden ääripään välillä: hänen pitäisi toisaalta kunnioittaa tutkittavien näkemyksiä, mutta toisaalta samanaikaisesti tiedostaa, että nämä näkemykset ovat aina enemmän tai vähemmän yksilöllisiä ja myös kulttuurin välittämiä tulkintoja asioista. Niinpä esimerkiksi omassa gradussani (Kari 1996) kyselyyn vastanneiden kokemuksia ja mielipiteitä ei lähdetty kyseenalaistamaan, vaan ne otettiin annettuina. Vastauksille ei voinut määrittää minkäänlaista totuusarvoa; ne vain olivat. Niiden perusteella ei voi esimerkiksi väittää, että yliluonnollisia ilmiöitä olisi olemassa. Nämä periaatteet pätevät myös tulevaan liseniaatintyöhöni.

Haluankin tässä vielä toistaa, että en ota edellisessä tai tulevassa tutkimuksessa mitään kantaa

yliluonnollisten ilmiöiden olemassaoloon, vaikka joitakin suuntaan tai toiseen viittaavia seikkoja tuonkin niissä esille. Näiden ilmiöiden olemassaolon kumoamiseksi tai todistamiseksi tarvitaan äärimmäisen vahvaa ja vakuuttavaa näyttöä, eikä minun tutkimuksellani tuollaisia edellytyksiä ole, koska olen kiinnostunut *rajatiedosta* enkä ylliluonnollisista ilmiöistä sinänsä. Tässä mielessä tutkimukseni on tiedonsosiologinen, koska tutkin ihmisten käsityksiä rajatiedosta ja paranormaaleista ilmiöistä, enkä sitä, ovatko ylliluonnolliset ilmiöt todellisia vai eivät. Olen täysin tietoinen siitä, että ratkaisuni tuottaa ongelmia, jotka liittyvät arvovapauteen ja totuuteen. Olen valinnut tutkimukseni lähtökohdaksi arvovapauden, eli en missään vaiheessa aseta kysymystä ”onko rajatieto totta?”. Tällaista kysymystä ei saa esittää, tai ainakaan siihen ei saa vastata, koska silloin voidaan loukata ihmisten arvoja. Toisaalta koska paranormaalin tiedon totuudellisuuteen ei puututa, tällöin sivuutetaan rajatietoon uskovan kannalta ydinkysymys eli rajatiedon sisältö, mistä seuraa reifikaation eli esineellistämisen vaara. Tämä puolestaan johtaa siihen, että rajatiedon harrastajan näkökulmasta tutkimukseni saattaa vaikuttaa melko pinnalliselta.

Rajatiedon sisällön menettäminen voitaisiin estää siten, että ottaisiin tutkittavien arvoihin kantaa — puolesta tai vastaan. Tämä ei kuitenkaan toimi juuri edellä mainitusta syystä. En katso, että tutkijalla on oikeutta mennä sanomaan mikä on totta ja mikä ei, varsinkaan kun on kyseessä näinkin arkaluontoinen asia. Yksi ulospääsy umpikujasta lienee jonkinasteinen yhteiskuntakritiikki. Toinen tapa kunnioittaa rajatiedon sisältöä on ottaa se huomioon teorian — nimenomaan yksikköteorian — tasolla. Aion turvautua tutkimuksessani varsinkin tähän jälkimmäiseen keinoon ottamalla paranormaaleista kiinnostuneiden käsitteitä ja käsittekatteorioita osaksi käyttämäni teoriaa. Esimerkiksi termi ja käsite ”rajatieto”, sellaisena kuin määrittelin sen alussa, heijastaa rajatiedon harrastajien maailmankuvaa. Rajatietoa terminä tai käsitteenä ei oikeastaan edes ole olemassa tieteen käsitteistössä. Kun tutkimussuunnitelmassani erittelen yksikköteoriani käsitteitä, on muistettava, että käsitteet ja niiden väliset suhteet (eli teoria) ovat vain apuvälineitä tutkittavan todellisuuden jäsentämisessä. Käsitteet eivät itsessään kerro tarkoitteidensa olemassaolosta mitään.

4 FORMAALI TEORIA: TIEDOLLISEN TOIMINNAN MALLI

4.1 Formaali teoria

Nyt kun tutkimukseni yleiset ontologiset, epistemologiset ja käsitteelliset oletukset on tehty selviksi, esittelen seuraavaksi tutkimustani varten rakentamaani formaalia teoriaa. Vakkarin ja Kuokkasen mukaan formaali teoria¹⁰ on yleinen malli tutkimuskohteesta. Tällainen malli koostuu

¹⁰ Tarkoitan tällä samaa kuin Vakkari ja Kuokkanen (1997) termillään *working strategy*. Formaali teoria on joukko väittämiä, jotka tarjoavat selityksen formaalille eli käsitteelliselle tutkimusaluelle eli tieteenalalle (Grover & Glazier 1986, 234). Tässä tapauksessa formaalin teorian pätevyysalue on informaatiotutkimus.

käsitteistä ja niiden välisistä suhteista, jotka on ilmaistu niin abstraktilla ja yleisellä tasolla, että sitä voi soveltaa mihin tahansa konkreettiseen tutkimuskohteeseen. Jotta formaalia teoriaa voisi soveltaa empiirisesti, se on tarkennettava yksikköteoriaksi asettamalla se juuri siihen sosiaaliseen kontekstiin, jota halutaan tarkastella. Formaalin teorian eräs keskeinen tehtävä on ohjata tutkijaa tutkimuskysymysten muodostamisessa. (Vakkari & Kuokkanen 1997, 500.)

Kehittämäni teoria on formaali siitä syystä, että se kuvaa vain oman tieteenalamme, informaatiotutkimuksen, tutkimia ilmiöitä. Teoria on siis lähinnä tarkennus sense-making -teoriasta, joka on formaaliakin teoriaa korkeammalla abstraktiotasolla. Toisaalta teoriani on formaali myös siksi, että sitä ei ole tarkennettu niin paljoa, että se kertoisi jotakin tietyn tyyppisestä sosiaalisesta ilmiöstä. Täten rakentamani malli on kuvaus tiedollisesta toiminnasta missä tahansa kontekstissa, olipa kyseessä sitten tiedollinen toiminta ammatissa tai arkielämässä.

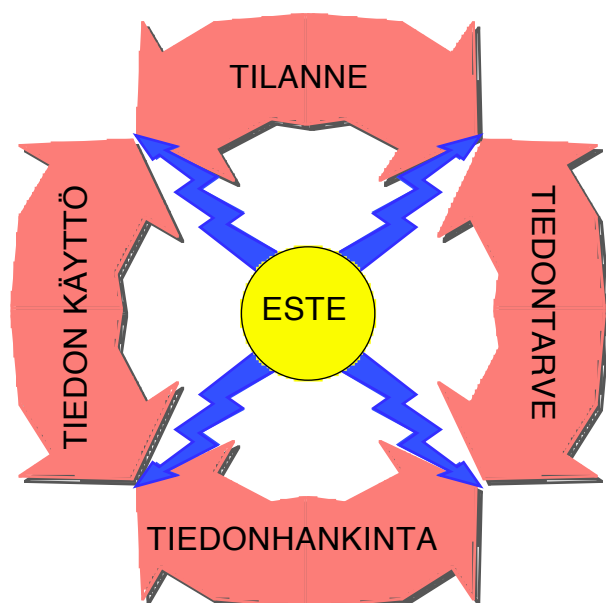
En missään tapauksessa väitä, että esittämäni malli olisi parempi tai edes yhtä hyvä kuin muut tiedollisen toiminnan mallit tai teoriat. Mallin päätarkoitus on auttaa minua käsitteellistämään ja ymmärtämään tutkimuskohdettani, rajatiedon hankintaa, valitsemastani näkökulmasta sekä hahmottamaan tiedollista toimintaa yleensäkin kokonaisvaltaisena prosessina. Jos teoriastani on apua muille, aina vain parempi.

4.2 Tiedollisen toiminnan malli

4.2.1 Osat

Tässä esittämäni formaali teoria on yleinen malli tiedollisen toiminnan prosessista tarkasteltuna yksilön näkökulmasta. Teoriassa on viisi (5) ydinkäsitettä: tilanne, tiedontarve (kuilu), tiedonhankinta, tiedon käyttö ja este. Käsitteessä “tiedonhankinta” voidaan edelleen erottaa kaksi (2) alakäsitettä: tiedonhankintakanava ja tieto. Kaikki nämä käsitteet on jo määritelty aiemmin, joten tehtäväksi jää esittää niiden väliset suhteet mallin avulla. Kuviossa 1 on hahmotelma perusmallista, joka siis sisältää vain ydinkäsitteet.

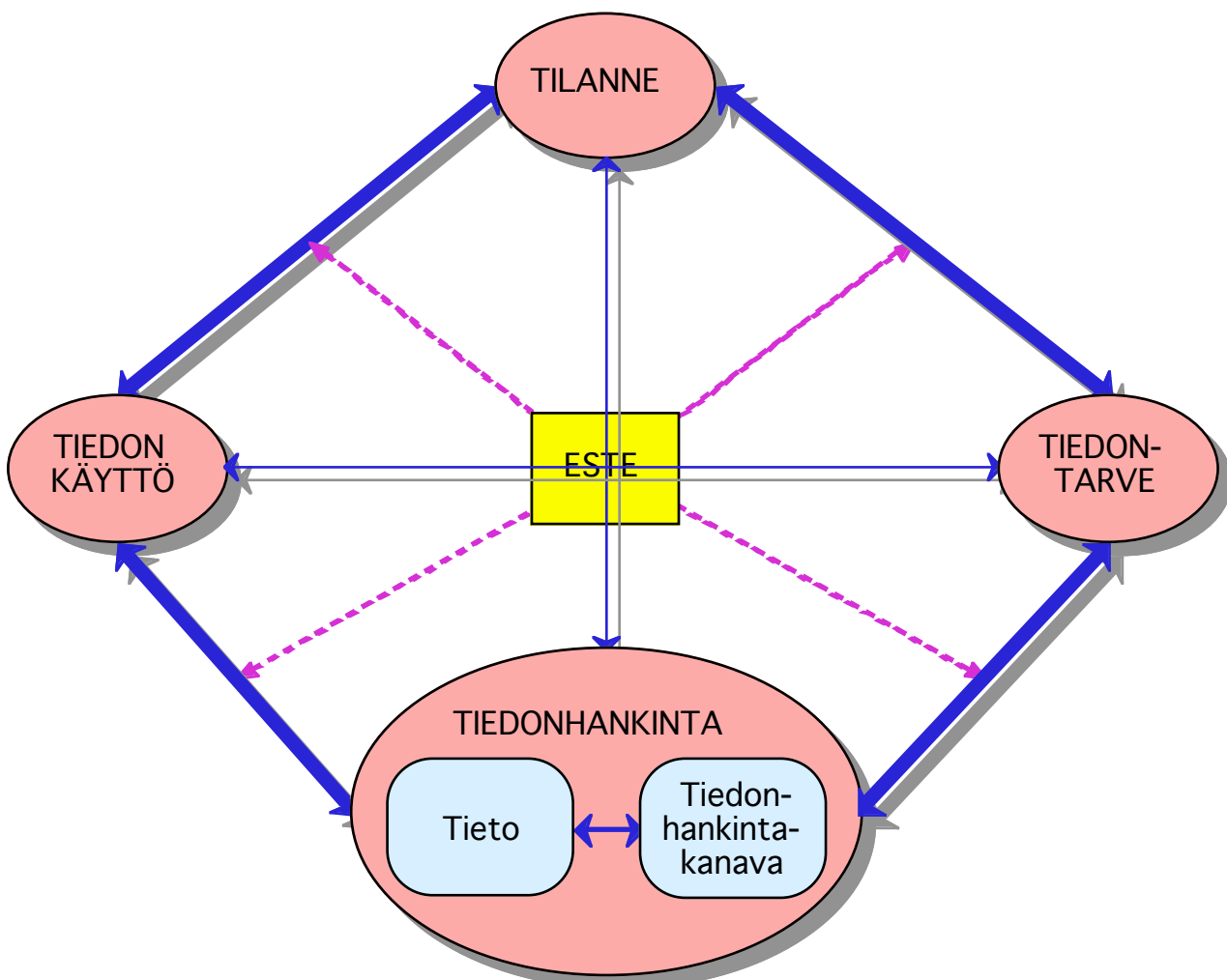
Teoriani perustuu pitkälti sense-making -teorian

KUVIO 1. Tiedollisen toiminnan perusmalli.

tilanne-kuilu-käyttö -kolmioon (ks. esim. Dervin 1992, 69), johon on lisätty kaksi uutta elementtiä: tiedonhankinta ja este. Outoa kyllä, merkityksellistämisteoria ei käsittele *tiedonhankintaa* erikseen, vaan kuilun ja tiedon käytön yhteydessä sillan rakentamisena. Silloinkin tiedonhankintaan kohdistuvat huomiot jäävät lähinnä viittauksenomaisiksi. Pidän tiedonhankintaa kuitenkin niin tärkeänä osana tiedollisen toiminnan prosessia, ettei sitä voi noin vain jättää ikään kuin tiedontarpeen tai käytön sivujuonteeksi. Käsitteen *este* otin mukaan teoriaan, koska se mielestäni auttaa ymmärtämään paremmin, millaisia vaikeuksia yksilön tiedollisessa toiminnassa voi olla, ja miten hän selviää niistä. Kuvio 2 esittää tarkennetun perusmallin, jossa tiedonhankinnan käsitettä ja käsitteiden välisiä suhteita on täsmennetty.

Kuviossa 2 formaalin teorian pääkäsitteet on sijoitettu soikioiden sisään (poikkeuksena on “este”, joka on laatikon sisällä); tiedonhankintaa määrittävät alakäsitteet ovat omissa laatikoissaan yläkäsitteensä sisällä. *Soikioiden* voidaan ajatella kuvaavan paitsi käsitteitä, myös tiedollisen toiminnan eri vaiheita eli osaprosesseja. *Pyöreäkulmaiset laatikot* ovat tällöin entiteettejä, ja *teräväkulmainen laatikko* on tiedolliseen toimintaan vaikuttava tekijä.

KUVIO 2. Tiedollisen toiminnan tarkennettu perusmalli.

Nuolet kuvaavat käsitteiden tai muuttujien välisiä suhteita — mikä vaikuttaa mihinkin. Mallissa oletetaan, että jokainen osaprosessi vaikuttaa potentiaalisesti kaikkiin prosessissa sitä seuraaviin vaiheisiin. Kuten mallista käy ilmi, muuttuja voi vaikuttaa suoraan toiseen muuttujaan, vaikka niiden välissä olisikin jokin kolmas muuttuja. Niinpä voidaan olettaa, että esimerkiksi “tiedontarpeella” on ainakin jossain määrin vaikutusta “tiedon käyttöön”.

Toisaalta nuolet havainnollistavat, mihin suuntaan tiedollinen prosessi voi edetä, vaiheesta toiseen. Prosessin eteneminen voi olla mallin mukaan kahdenlaista: lineaarista tai epälineaarista. *Lineaarista* etenemistä edustaa paksu myötäpäivään osoittava nuoli. Tällainen liike on tyypillisin kahden vaiheen välillä. Eteneminen on lineaarista siinä mielessä, että toimija siirtyy prosessin yhdestä vaiheesta loogisesti sitä seuraavaan vaiheeseen. Näin esimerkiksi “tiedonhankinta” on luonnollinen seuraus “tiedontarpeesta”. Tiedollinen toiminta onkin perinteisesti käsitetty juuri tällä tavalla liikkumisena vaiheesta toiseen, yksi askel kerrallaan.

Epälineaarinen eteneminen on merkitty mallissa joko ohuella nuolella tai paksulla vastapäivään osoittavalla nuolella. Osaprosessien suhde on epätyypillinen, koska perinteisen ajattelutavan mukaan prosessi ei tällöin etene loogisesti tai “niin kuin pitäisi”. Epälineaarisuus merkitsee tässä sitä, että tiedollinen prosessi etenee yllä olevassa mallissa joko yhden vaiheen taaksepäin (esim. “tiedon käytöstä” uudelleen “tiedonhankintaan”, jos yksilö ei saanutkaan tarpeeksi tietoa) taikka kaksi vaihetta eteen- tai taaksepäin hyppäämällä yhden vaiheen yli kokonaan (esim. “tiedontarpeesta” suoraan “tiedon käyttöön”, jos yksilö huomaakin tietävänsä asian, tai “tiedonhankinnasta” takaisin “tilanteeseen”, jos tilanne onkin muuttunut).

Este eroaa laadullisesti muista tiedollisen toiminnan käsitteistä siinä, että se ei ole vaihe tiedollisen toiminnan prosessissa. Este on pikemminkin tekijä, joka vaikuttaa tähän prosessiin vaikeuttamalla sitä. Siksi “este” on kuviossa 2 mallin keskellä muiden käsitteiden ympäröidessä sitä. Kuten katkoviivaiset nuolet kertovat, este ei vaikuta tiedollisen prosessin vaiheisiin sinänsä, vaan yksilön siirtymiseen vaiheesta toiseen. Toisin sanoen esteet ilmaantuvat silloin, kun toimija on liikkeessä kohti seuraavaa osatavoitettaan tiedollisessa toiminnassa. Mallista ilmenee, että este voi tulla eteen minkä tahansa kahden vaiheen välillä (siellä missä on ehjä nuoli)¹¹. Tiedollisen toiminnan vaiheen ja esteen suhteesta voidaan yleisesti sanoa, että kullakin hetkellä prosessin seuraava vaihe on se, jota yksilö tavoittelee, ja este on se, jota hän yrittää välttää.

4.2.2 Kokonaisuus

Kuvioiden 1 ja 2 mallit ovat yrityksiä esittää tiedollisen toiminnan prosessi dynaamisesti

¹¹ Tämä pätee myös siirryttäessä “tiedonhankintakanavasta” “tietoon” ja päinvastoin.

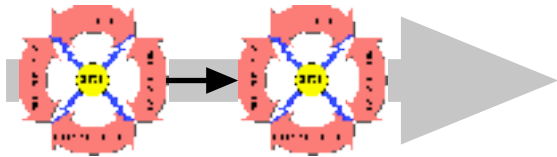
konkreettisten tapahtumien ketjuna, eikä staattisesti abstraktien tilojen kokoelmana. Tätä dynaamisuutta ilmentävät osaltaan käsitteiden ja vaiheiden väliset suhteet. Prosessi voi edetä eteen- tai taaksepäin, ja se voi hypätä osaprosessien yli. Prosessin vaiheet ovat kumuloituvia, sillä kukin vaihe on aina kaikkien sitä edeltäneiden vaiheiden summa tai enemmänkin. Kun malleja tarkastelee kokonaisuutena, ei ole vaikea nähdä, että oikeastaan kaikki vaikuttaa potentiaalisesti kaikkeen.

Tässä ei kuitenkaan ole kaikki dynaamisuus. Tyypillinen — voisi jopa sanoa stereotyyppillinen — olettaus tiedollisen prosessin käynnistymisestä ja päättymisestä on se, että toiminta alkaa jostakin tietystä tilanteesta ja loppuu tiedon käyttöön. Pidän tällaista käsitystä rajoittuneena. Väitän, että tiedollinen toiminta voi itse asiassa alkaa mistä tahansa ja päättyä mihin tahansa neljästä vaiheesta: tilanteeseen, tiedontarpeeseen, tiedonhankintaan tai tiedon käyttöön. Äärimmäisessä tapauksessa tiedollinen toiminta voi muodostua vaikkapa vain yhdestä mallin vaiheesta; “tilanne” ei voi kuitenkaan esiintyä yksinään, sillä se ei yksin ole tiedollista toimintaa. Toisessa ääripäässä ei oikeastaan ole ylärajaa: teoriassa yksi tiedollinen prosessi voi koostua äärettömästä lukumäärästä vaihteita, mikä on käytännössä tietysti erittäin epätodennäköistä.

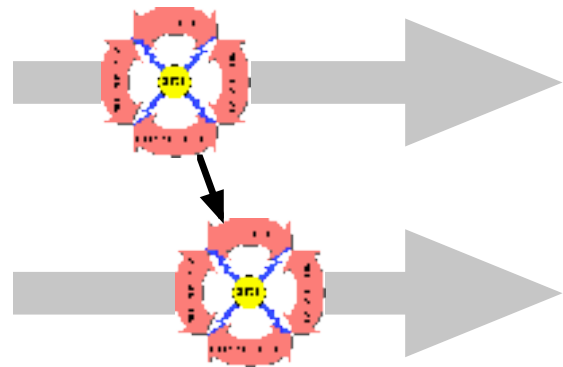
Seuraavaksi voisi olla aiheellista tarkastella formaalia teoriaani “lintuperspektiivistä”. Kuten kuvioista 1 ja 2 voi havaita, olen tarkoituksella koettanut kuvata tiedollisen toiminnan ympyränä tai kehänä. Perinteisesti tiedollinen toiminta on käsitteellistetty lineaarisena ja rationaalisena prosessina, jolla on selkeä alku ja loppu. Mielestäni uskottavampi kuva on se, että tämä toiminta on kaukana lineaarisesta ja rationaalisesta.

Paremmän termin puutteessa tiedollista toimintaa voisi melkeinpä kutsua “kaoottiseksi”. Koska en ole pessimisti, kutsun tiedollista prosessia mieluummin “sykliseksi” tai “kehämäiseksi”. Oikeastaan kaikkein osuvin termi kuvaamaan tiedollisen toiminnan luonnetta on “spiraalimainen”. Ensinnäkin spiraalimaisuus tarkoittaa sitä, että toiminnalla on tavallisesti jokin “punainen lanka”, tapahtumien ketju, joka etenee aika-avaruudessa. Toiseksi tiedollinen prosessi ei useinkaan ole suora viiva, jossa yksilö siirtyy yhdellä harppauksella sen alusta loppuun, vaan mutkitteleva prosessi, joka toisinaan kulkee oikoteitä pitkin, ja joka välillä palaa eripituisina kehinä takaisin sellaisiin pisteisiin prosessissa, joissa yksilö on näennäisesti jo ollut aikaisemmin. Sanon “näennäisesti”, koska kaksi eri hetkeä eivät voi koskaan olla täysin samat. Aikaa on kulunut, ja jokin on muuttunut. Yksi prosessin vaihe ja myöhempi paluu siihen ovat kaksi eri hetkeä aika-avaruudessa. Juuri tämän takia voidaan sanoa, että tiedollinen toiminta on spiraalimaista: prosessin eteneminen ja kehien kiertäminen vaihe vaiheelta perustuvat siihen, mitä yksilö on kokenut prosessissa ennen kulloistakin hetkeä. Tässä mielessä kukin vaihe on aina ainakin hiukan “korkeammalla” kuin sitä edeltävä vaihe, sillä spiraali nousee vääjäämättä ylöspäin kuin kierrejousi.

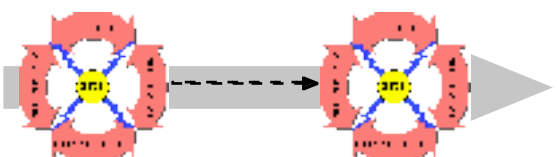
Spiraalimetafora toimii paitsi tiedollisen prosessin sisällä, myös eri prosessien välillä. Tämä perustuu sille olettamukselle, että tiedolliset prosessit ovat yhteydessä toisiinsa joko suoraan tai epäsuorasti. *Suora* yhteys prosesseilla on silloin, jos toinen prosessi johtaa toiseen prosessiin. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun yksilö selvittää hankalan tilanteensa tietoa käyttämällä, mikä saa puolestaan aikaan uuden ongelmatilanteen. Kun kyseessä on suora yhteys, toisen prosessin loppu voi olla toisen alku (kuvio 3a), tai sitten toinen prosessi alkaa toisen ollessa vielä kesken (kuvio 3b). Jälkimmäisessä tapauksessa prosessit voivat edetä rinnakkain. Prosessien välillä on *epäsuora* yhteys silloin, kun kumpikaan ei aiheuta toista. Niillä ei ole välttämättä mitään loogista yhteyttä keskenään, mutta yhdistävänä tekijänä on tällöin kuitenkin yksilö. Prosessien välillä voi kulua hyvinkin pitkä aika (kuvio 4a), tai ne voivat olla osittain samanaikaisia (kuvio 4b). Harmaa paksu nuoli kuvioissa 3a, 3b, 4a ja 4b tarkoittaa yksilön liikkumista aika-avaruudessa.

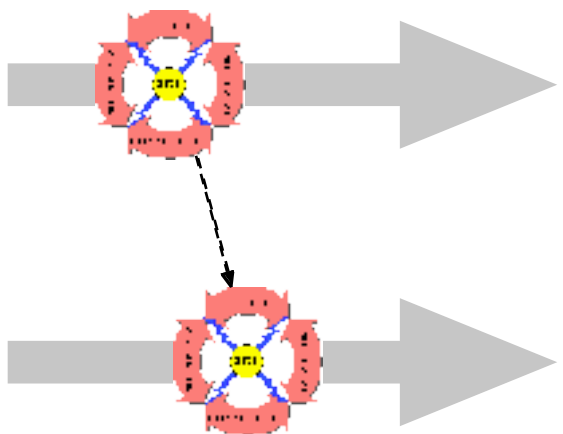
KUVIO 3a. Suora peräkkäinen yhteys tiedollisten prosessien välillä.

KUVIO 3b. Suora rinnakkainen yhteys tiedollisten prosessien välillä.

KUVIO 4a. Epäsuora peräkkäinen yhteys tiedollisten prosessien välillä.

KUVIO 4b. Epäsuora rinnakkainen yhteys tiedollisten prosessien välillä.

Olivatpa tiedollisten prosessien väliset suhteet sitten suoria tai epäsuoria, ainakin yksi asia on selvä:

kukin prosessi vaikuttaa ainakin potentiaalisesti jokaiseen sitä seuraavaan prosessiin, aivan kuten prosessin sisällä osaprosessit vaikuttavat myöhempiin osaprosesseihin. Täten ehdotan, että sama spiraalimaisuus ilmenee myös tiedollisten prosessien välillä. Eri tilanteista, tiedontarpeista, tiedonhankinnasta ja tiedon käytöstä saatu kokemus kasaantuu yksilölle vähitellen, niin että läpi koko elämän jatkuva tiedollinen toiminta voidaan nähdä yhtenä suurena ylöspäin kohoavana spiraalina.

4.2.3 Arviointia

Edellä esitetty formaali teoria kuvaa sitä, millä tavalla käsitteellistän tiedollisen toiminnan kokonaisvaltaisena prosessina yksilön näkökulmasta tarkasteltuna. Tämä on ensimmäinen kerta, kun olen yrittänyt muodostaa yhtenäisen teorian itse. Koska olen vielä melkoisen kokematon tutkijana, tiedän että teoriassani on monia puutteita ja ehkä ristiriitajakin. Eritoten käsitteiden väliset suhteet ovat teoriassa varsin epäselviä, koska ne eivät ole selkiytyneet vielä minullekaan. Haluan siis korostaa, että esittämäni formaali teoria on vasta lapsenkengissään: se on ensimmäinen versio tiedollisen toiminnan yleisestä mallista, ja sellaisena vain eräs näkökulma tutkimusalueemme ilmiöihin.

Ainakin teoriani on nähdäkseni riittävän abstrakti, jotta sitä voi soveltaa tiedollisen toiminnan tutkimiseen missä tahansa kontekstissa. Toisaalta teorian abstraktisuus tarkoittaa myös sitä, että sitä ei voi suoraan käyttää empiirisessä tutkimuksessa. Formaali teoria onkin vain yksikköteorian "luuranko". Formaalin teorian vahvuuksiin kuuluu se, että se on suhteellisen helposti laajennettavissa (lisäämällä siihen uusia peruskäsitteitä ja niiden välisiä suhteita) ja tarkennettavissa (lisäämällä peruskäsitteiden sisään niitä tarkentavia alakäsitteitä ja näiden välisiä suhteita). Oman teoriani toimivuudesta en pysty sanomaan mitään, koska sitä ei ole vielä tarkennettu yksikköteoriaksi, saati sitten koeteltu empiirisellä tutkimuksella.

5 TUTKIMUSONGELMAT

Lisensiaatintutkimuksellani on kaksi päätavoitetta: 1) saada käsitys paranormaaleista ilmiöistä ja rajatiedosta tiedollisessa toiminnassa sekä 2) kehittää tiedollisen toiminnan teoriaa. En osaa ainakaan tässä vaiheessa vielä sanoa, kumpi tavoite on ensisijainen, tai ovatko ne samanarvoisia. Tutkimukseni tavoitteiden ja teorian pohjalta nousevat tutkimuksen pääongelmat, joita on tällä hetkellä kahdeksan (8). Ne voidaan esittää kysymyksinä seuraavasti:

- 1) Miten ja miksi rajatietoon tutustutaan?¹²
- 2) Millaisissa tilanteissa rajatietoa tarvitaan?
- 3) Millaisia rajatiedon tarpeet ovat ja miksi ne syntyvät?
- 4) Miten rajatietoa etsitään ja/tai saadaan?
 - * mitä tiedonhankintakanavia käytetään ja miksi?
 - * millaista tietoa tiedonhankintakanavista saa?
- 5) Miten rajatietoa käytetään ja miksi?
- 6) Millaisia esteitä rajatiedollisessa toiminnassa nähdään ja miksi?
- 7) Milloin ja miksi siirtyminen prosessin vaiheesta toiseen tapahtuu?
- 8) Millainen tiedollisen toiminnan prosessi on tapahtumien ketjuna?

Lisensiaatintutkimukseni muistuttaa kysymyksenasettelultaan graduni vastaavaa, ja näiden kahden tutkimuksen onkin määrä täydentää toisiaan. Tutkielman (joka oli muuten kyselytutkimus) tarkoituksena oli kartoittaa rajatiedon tarpeiden ja hankinnan yleisiä piirteitä, kun taas tulevan haastattelututkimuksen avulla toivon pääseväni ”pintaa syvemmälle”. En aio kuitenkaan yhdistää lisensiaatintyössäni näitä kahta eri aineistoa, koska jo haastatteluaineistossakin on enemmän kuin riittävästi materiaalia yhden tutkimuksen tarpeisiin.

Ennen kuin yllä esitettyjä kysymyksiä voi tarkentaa, ja ennen kuin niihin voi alkaa etsimään vastauksia, formaali teoriani on tarkennettava yksikköteoriaksi. Tämä mahdollistaa alakäsitteiden operationaalistamisen yksityiskohtaisiksi tutkimus- ja haastattelukysymyksiksi. Nämä asiat (muiden muassa) kuuluvat kuitenkin tutkimussuunnitelmaan, jota olen parhaillaan työstämässä.

LÄHTEET

- Alcock, James E. (1981), *Parapsychology: science or magic? A psychological perspective*. — Oxford: Pergamon, 1981. — (Foundations and Philosophy of Science and Technology Series).
- Alcock, James E. (1991), On the importance of methodological skepticism. — *New Ideas in Psychology* 9(1991), n:o 2, s. 151-155.
- Belkin, N.J., Oddy, R.N. & Brooks, H.M. (1982), ASK for information retrieval: part I. Background and theory. — *Journal of Documentation* 38(1982), n:o 2, s. 61-71.
- Belkin, Nicholas J. & Vickery, Alina (1985), *Interaction in information systems: a review of research from document retrieval to knowledge-based systems*. — [London]: British Library, 1985. — (Library and Information Research Report n:o 35).
- Björkhem, Örjan & Johnson, Martin (1986), *Parapsykologi och övertro*. — Borås: Forum, 1986.
- Blackmore, Susan (1990), The lure of the paranormal. — *New Scientist* 127(1990), n:o 1735, s. 62-65.

¹² Tämän kysymyksen tarkoituksena on selvittää rajatiedon harrastuksen taustaa.

- Caird, Dale & Law, Henry G. (1982), Non-conventional beliefs: their structure and measurement. — *Journal for the Scientific Study of Religion* 21(1982), n:o 2, s. 152-163.
- Castrén, Rita (1986), Rajatiedon etsijän vaikeuksia, jyvää ja akanoita. — *Ultra* 15(1986), n:o 6, s. 6-9, 28-29.
- Chen, Ching-Chih & Hernon, Peter (1982), Information seeking: assessing and anticipating user needs. — New York: Neal-Schuman, 1982. — (Applications in Information Management and Technology Series).
- Collins, H.M. & Pinch, T.J. (1979), The construction of the paranormal: nothing unscientific is happening. — *Teoksessa: On the margins of science: the social construction of rejected knowledge*. Toim. Roy Wallis. — Keele: University of Keele, 1979, s. 237-269. — (Sociological Review Monograph n:o 27).
- Derr, Richard L. (1985), The concept of information in ordinary discourse. — *Information Processing & Management* 21(1985), n:o 6, s. 489-499.
- Dervin, Brenda (1983), An overview of sense-making research: concepts, methods, and results to date. — (Paper presented at International Communication Association annual meeting, Dallas, May 1983).
- Dervin, Brenda (1989), Users as research inventions: how research categories perpetuate inequities. — *Journal of Communication* 39(1989), n:o 3, s. 216-232.
- Dervin, Brenda (1992), From the mind's eye of the user: the sense-making qualitative-quantitative methodology. — *Teoksessa: Qualitative research in information management*. Toim. Jack D. Glazier & Ronald R. Powell. — Englewood: Libraries Unlimited, 1992, s. 61-84.
- Dervin, Brenda, Jacobson, Thomas L. & Nilan, Michael S. (1982), Measuring aspects of information seeking: a test of a quantitative/qualitative methodology. — *Teoksessa: Communication yearbook 6*. Toim. Michael Burgoon. — Beverly Hills: Sage, 1982, s. 419-444.
- Erdelez, Sanda (1997), Information encountering: a conceptual framework for accidental information discovery. — *Teoksessa: Information seeking in context. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts*. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. Toim. Pertti Vakkari, Reijo Savolainen & Brenda Dervin. — London: Taylor Graham, 1997, s. 412-421.
- Eysenck, Hans J. & Sargent, Carl (1983), Selittämätön todellisuus: paranormaalien ilmiöiden salaisuudet. (Käänt. Anja Aatola). — Hämeenlinna: Karisto, 1983. — (Alkuperäinen julkaistu 1982).
- Fagerström, Ritva (1993), Murroksen aika. — ?: Aquarian Publications, 1993.
- Farradane, J. (1980), Knowledge, information, and information science. — *Journal of Information Science* 2(1980), n:o 2, s. 75-80.
- Fogl, Jiri (1979), Relation of the concepts "information" and "knowledge". — *International Forum on Information and Documentation* 4(1979), n:o 1, s. 21-24.
- Griffon, T. Wynne (1991), History of the occult. — London: Grange Books, 1991.
- Grover, Robert & Glazier, Jack (1986), A conceptual framework for theory building in library and information science. — *Library and Information Science Research* 8(1986), n:o 3, s. 227-242.
- Halpern, David & Nilan, Michael S. (1988), A step toward shifting the research emphasis in information science from the system to the user: an empirical investigation of source-evaluation behavior information seeking and use. — *Teoksessa: ASIS '88. Proceedings of the 51st annual meeting of ASIS*. Toim. Christine L. Borgman & Edward Y.H. Pai. — Medford: ASIS, 1988, s. 169-176.

- Heino, Harri (1994), Lukijalle. — Teoksessa: Aura, karma, kabbala...: uuden aikakauden hengellisyys ja salatieteen nousu. Håkan Arlebrand. (Käänt. Oili Aho). — Helsinki: Kirjaneliö, 1994, s. 5.
- Itoga, Masaru (1992), Seeking understanding beneath the unspecifiable: an alternative framework for mapping information needs in communication. — Libri 42(1992), n:o 4, s. 330-344.
- Jaakkola, Heikki (1995), Ufobuumi: savua ilman tulta? — Terve elämä 28(1995), n:o 5, s. 48-49.
- Järvelin, Kalervo (1987), Kaksi yksinkertaista jäsenystä tiedon hankinnan tutkimista varten. — Kirjastotiede ja informatiikka 6(1987), n:o 1, s. 18-24.
- Kando, Noriko (1994), Information concepts reexamined. — International Forum on Information and Documentation 19(1994), n:o 2, s. 20-24.
- Kari, Jarkko (1996), Rajatiedon hankinnan arkipäivää — osa I: kyselytutkimus rajatiedon harrastajien paranormaaleihin ilmiöihin liittyvistä tiedontarpeista ja tiedonhankinnasta arkielämän tiedonhankinnan viitekehyksessä. — (Tampereen yliopisto. Julkaisematon pro gradu -tutkielma).
- King, Donald W. & Palmour, Vernon Eugene (1981), How needs are generated: what we have found out about them. — Teoksessa: The nationwide provision and use of information. Proceedings of Aslib & LA joint conference 15-19 September 1980 Sheffield. — London: Library Association, 1981, s. 68-79.
- Kivinen, S. Albert (1989), Mitä ”paranormaaleilla ilmiöillä” tarkoitetaan? — Teoksessa: Paholaisen asianajaja: opaskirja skeptikoille. Toim. Heta Häyry, Hannu Karttunen & Matti Virtanen. — Helsinki: Ursa, 1989, s.31-58. — (Ursa. Julkaisuja n:o 38).
- Kivinen, Seppo (1971), Mitä parapsykologia on. — Teoksessa: Ihmistiedon rajamailla. Aikki Perttola-Flinck. — Helsinki: Tammi, 1971.
- Koukku, Tuula (1995), Tieto: huuhaata, oikeaa vai tieteellistä? — Tiede 2000 15(1995), n:o 3, s. 2.
- Krikelas, James (1983), Information-seeking behavior: patterns and concepts. — Drexel Library Quarterly 19(1983), n:o 2, s. 5-20.
- Kuningas, Tapani (1981), Mitä on rajatieto? — Ultra 10(1981), n:o 2, s. 3.
- Kuningas, Tapani (1995a), Rajaton rajatieto. — Ultra 24(1995), n:o 4, s. 3.
- Kuningas, Tapani (1995b), Tiedon tarve kasvaa. — Ultra 24(1995), n:o 11, s. 3.
- Kuningas, Tapani (1996), Rajatietoa on kaikkien ihmisten elämässä. — Ultra 25(1996), n:o 1, s. 3.
- Kurtz, Paul (1985), Is parapsychology a science? — Teoksessa: A skeptic's handbook of parapsychology. Toim. Paul Kurtz. — Buffalo: Prometheus, 1985, s. 503-518.
- Kurtz, Paul (1986), Transcendental temptation: a critique of religion and the paranormal. — Buffalo: Prometheus, 1986.
- Littunen, Yrjö (1986), Kohti kommunikaatioyhteiskuntaa? — Teoksessa: Tietoyhteiskunta meissä: pelot, toiveet, teot. — Helsinki: Liikenneministeriö, 1986, s. 56-61.
- Murtonen, Katriina (1992), Tuloksellisempaan tiedonhankintatutkimukseen: prosessianalyysi tiedontarpeiden ja tiedonhankinnan tutkimuksessa. — Kirjastotiede ja informatiikka 11(1992), n:o 2, s. 43-52.
- Nurmi, Timo, Rekiaro, Ilkka & Rekiaro, Päivi (1996), Suomalaisen sivistyssanakirja. — Jyväskylä: Gummerus, 1996. — (4. painos).
- Nykytieto — osa 3: suomen kielen käyttötieto (1984). — Toim. Maija Toppila. — Helsinki: Valitut Palat, 1984.
- Parker, Derek & Parker, Julia (1991), Yliluonnollinen maailma. (Käänt. Tapani Koivula). — Porvoo: WSOY, 1991. — (Alkuperäinen julkaistu 1990).
- Parsons, Keith M. (1992), The study of pseudoscience and the paranormal in the university curriculum. — Electronic Newsletter of the Georgia Skeptics 5(1992), n:o 5. — URL: ftp://ftp.netcom.com/pub/an/anson/Skeptic_Newsletters/Georgia_Skeptic/GS05-05.TXT

- Perttula, Suvi (1994), Tiedollisen toiminnan prosessilähtöisestä tutkimisesta. — Kirjastotiede ja informatiikka 13(1994), n:o 2, s. 38-47.
- Raivio, Sinikka (1995), Tieto ja tunne. — Terve elämä 1995, n:o 4, s. 3.
- Rouse, William B. & Rouse, Sandra H. (1984), Human information seeking and design of information systems. — Information Processing & Management 20(1984), n:o 1-2, s. 129-138.
- Sarlund, Markku (1991), Ihmisen tiedon hankintaan vaikuttavia tekijöitä: tieto, tiedonkäsitys, arvot, elämismaaailma ja kompleksisuus. Käsiteanalyysiä, kritiikkiä, näkökulmia. — (Tampereen yliopisto. Julkaisematon pro gradu -tutkielma).
- Savolainen, Reijo (1990), Tiedon hankinnan rationaalisuusperustat: ongelmia ja lähestymistapoja. — Kirjastotiede ja informatiikka 9(1990), n:o 3, s. 70-84.
- Savolainen, Reijo (1993a), Elämäntapa, elämänhallinta ja tiedonhankinta: arkielämän ei-ammattillisen tiedon hankinnan tutkimuksen viitekehyksen hahmottelua. — Tampere: Tampereen yliopisto, 1993. — (Tampereen yliopisto. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Tutkimuksia n:o 39).
- Savolainen, Reijo (1993b), The sense-making theory: reviewing the interests of a user-centered approach to information seeking and use. — Information Processing & Management 29(1993), n:o 1, s. 13-28.
- Savolainen, Reijo (1994), Tiedon käytön tutkimus informaatiotutkimuksessa. — Kirjastotiede ja informatiikka 13(1994), n:o 4, s. 101-119.
- Savolainen, Reijo (1995a), Tiedonhankinnan arkipäivää: vertaileva tutkimus teollisuustyöntekijöiden ja opettajien arkielämän tiedonhankinnasta elämäntavan viitekehyksessä. — Tampere: Tampereen yliopisto, 1995. — (Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen laitos. Tutkimuksia n:o 40).
- Savolainen, Reijo (1995b), Everyday life information seeking: approaching information seeking in the context of "way of life". — Library and Information Science Research 17(1995), n:o 3, s. 259-294.
- Scarrott, Gordon G. (1994), Some functions and properties of information. — Journal of Information Science 20(1994), n:o 2, s. 88-98.
- Schumaker, Jack F. (1987), Mental health, belief deficit compensation, and paranormal beliefs. — Journal of Psychology 121(1987), n:o 5, s. 451-457.
- Solomon, Paul (1997a), Discovering information behavior in sense making: I. Time and timing. — Journal of the American Society for Information Science 48(1997), n:o 12, s. 1097-1108.
- Solomon, Paul (1997b), Discovering information behavior in sense making: II. The social. — Journal of the American Society for Information Science 48(1997), n:o 12, s. 1109-1126.
- Solomon, Paul (1997c), Discovering information behavior in sense making: III. The person. — Journal of the American Society for Information Science 48(1997), n:o 12, s. 1127-1138.
- Sparks, Glenn G., Sparks, Cheri W. & Gray, Kirsten (1995), Media impact on fright reactions and belief in UFOs: The potential role of mental imagery. — Communication Research 22(1995), n:o 1, s. 3-23.
- Talja, Sanna (1995), "Tiedon" ja "tiedonhankkijan" konstituointi tutkimuskohteena: tietomuodostelmien teoria vaihtoehtona information man -teorialle. — Kirjastotiede ja informatiikka 14(1995), n:o 2, s. 48-60.
- Talja, Sanna (1997), Constituting "information" and "user" as research objects: a theory of knowledge formations as an alternative to the information man -theory. — Teoksessa: Information seeking in context. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. Toim. Pertti Vakkari, Reijo Savolainen & Brenda Dervin. — London: Taylor Graham, 1997, s. 67-80.

- Tobacyk, Jerome & Milford, Gary (1983), Belief in paranormal phenomena: assessment instrument development and implications for personality functioning. — *Journal of Personality and Social Psychology* 44(1983), n:o 5, s. 1029-1037.
- Tuomela, Raimo (1989), Tiede, esitiede, pseudotiede. — Teoksessa: Paholaisen asianajaja: opaskirja skeptikoille. Toim. Heta Häyry, Hannu Karttunen & Matti Virtanen. — Helsinki: Ursa, 1989, s.254-274. — (Ursa. Julkaisuja n:o 38).
- Tuominen, Kimmo (1992a), Arkielämän tiedonhankinta: Nokia Mobile Phones Oy:n työntekijöiden arkielämän tiedontarpeet, -hankinta ja -käyttö. — Tampere: Tampereen yliopisto, 1992. — (Tampereen yliopisto. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Tutkimuksia n:o 36).
- Tuominen, Kimmo (1992b), Tiedonhankinta terveydellisissä pulmatilanteissa. — *Kirjastotiede ja informatiikka* 11(1992), n:o 4, s. 111-119.
- Tuominen, Kimmo (1994), Yksilö tiedonhankkijana: sense-making -teorian näkökulma tiedonhankintaprosessiin. — *Kirjastotiede ja informatiikka* 13(1994), n:o 3, s. 64-75.
- Tuominen, Kimmo (1995), Information as a rhetorical resource: a discourse analytic study of surgical patients' and their spouses' information use in the interview. — (Paper presented at the summer school "How to study information seeking and use in an organizational context: methods and methodological solutions", Tampere, Finland, 7-11 August 1995).
- Tuominen, Kimmo (1996), Tiedonkäyttö faktuaalisten versioiden rakentamisessa: diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä. — (Tampereen yliopisto. Julkaisematon lisensiaatintutkielma).
- Tuominen, Kimmo & Savolainen, Reijo (1997), A social constructionist approach to the study of information use as discursive action. — Teoksessa: Information seeking in context. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. Toim. Pertti Vakkari, Reijo Savolainen & Brenda Dervin. — London: Taylor Graham, 1997, s. 81-96.
- Vakkari, Pertti (1997), Information seeking in context: a challenging metatheory. — Teoksessa: Information seeking in context. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. Toim. Pertti Vakkari, Reijo Savolainen & Brenda Dervin. — London: Taylor Graham, 1997, s. 451-464.
- Vakkari, Pertti & Kuokkanen, Martti (1997), Theory growth in information science: applications of the theory of science to a theory of information seeking. — *Journal of Documentation* 53(1997), n:o 5, s. 497-519.
- Ward, Spencer A. (1983), Epilogue: outline of a research agenda. — Teoksessa: Knowledge structure and use: implications for synthesis and interpretation. Toim. Spencer A. Ward & Linda J. Reed. — Philadelphia: Temple University, 1983, s. 671-681.
- Wildemuth, Barbara M. (1990), A method for inducing process models from qualitative data. — *Library and Information Science Research* 12(1990), n:o 4, s. 329-340.
- Wilson, Patrick (1977), Public knowledge, private ignorance: toward a library and information policy. — Westport: Greenwood, 1977. — (Contributions in Librarianship and Information Science n:o 10).
- Wilson, T.D. (1981), On user studies and information needs. — *Journal of Documentation* 37(1981), n:o 1, s. 3-15.
- Wilson, Tom (1995), Information-seeking behaviour: an interdisciplinary perspective. — (Paper presented at the summer school "How to study information seeking and use in an organizational context: methods and methodological solutions", Tampere, Finland, 7-11 August 1995).

Wilson, Tom (1997), Information behaviour: an inter-disciplinary perspective. — Teoksessa: Information seeking in context. Proceedings of an international conference on research in information needs, seeking and use in different contexts. 14-16 August, 1996, Tampere, Finland. Toim. Pertti Vakkari, Reijo Savolainen & Brenda Dervin. — London: Taylor Graham, 1997, s. 39-50.

© 1998 Jarkko Kari

Julkaistu 1999 *ParaDocsissa*, <http://www.paranet.fi/paradocs/tutkimuksia.html>